

RAZVOJ STRATEGIJE OBRAZOVANJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ U
SRBIJISonja Pejić¹, Radoš Radivojević², Milica Marčeta³^{1,2}Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, Srbija³Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd, Srbija¹anael@uns.ac.rs, ²rados@uns.ac.rs, ³milica0210@gmail.com

Kratak sadržaj: U radu se analizira razvoj strategije obrazovanja za održivi razvoj u cilju razvoja ekološke svesti i unapređenja kvaliteta života građana Republike Srbije. Imajući u vidu činjenicu da Srbija predstavlja zemlju u razvoju koja nema finansijskih mogućnosti za brzo, efikasno i sistematsko implementiranje svih aspekata strategije za održivi razvoj, jasno je da domen obrazovanja predstavlja veoma važan faktor u daljem podsticanju koncepta održivog razvoja. Izazov implementaciji principa održivog razvoja u Republici Srbiji predstavlja nedovoljna tehnička i institucionalna opremljenost društvene zajednice za realizaciju konkretnih programa zaštite životne sredine, kao i nedovoljna kontrola institucija u realizaciji postojećih programa.

Ključne reči: Održivi razvoj, obrazovanje, razvoj, strategije, Srbija

DEVELOPING THE STRATEGY OF EDUCATION FOR SUSTAINABLE
DEVELOPMENT IN SERBIA

Abstract: The paper analyzes the development of the education strategy for sustainable development in order to develop ecological awareness and improve the quality of life of the citizens of the Republic of Serbia. Bearing in mind the fact that Serbia is a developing country that does not have financial opportunities for rapid, efficient and systematic implementation of all aspects of the strategy for sustainable development, it is clear that the domain of education is a very important factor in further implementation of the concept of sustainable development. The challenge of implementing the principle of sustainable development in the Republic of Serbia is insufficient technical and institutional equipment of the community for the implementation of specific environmental protection programs, as well as insufficient control of institutions in the implementation of existing programs.

Key Words: Sustainable development, education, development, strategies, Serbia.

1. UVOD

Inicijativa za transformaciju obrazovanja za suočavanje sa ekološkim izazovima u dvadeset i prvom veku od izuzetne je važnosti. Lefej ističe da „ako čovek bude napravio zaokret ka ekološkom pogledu na svet, onda u tom slučaju principi ekologije moraju postati principi obrazovanja“ (LeFay, navedeno prema Buckles, 2018: 147). Kako obrazovanje ima ključnu ulogu u procesu socijalizacije bitno je iskoristiti taj potencijal u oblikovanju ekoloških navika, ekološki osvešćenog načina života i promociji koncepta održivog razvoja. Prema Unesku cilj obrazovanja za održivi razvoj je pružanje pomoći ljudima u procesu razvoja veština i stavova, kao i u sticanju znanja koje bi im omogućilo da donose odluke od značaja za sebe i druge, kako sada tako i u budućnosti. Društvene, ekonomske i odluke koje se tiču okruženja moraju biti u ravnoteži u cilju razvoja i kvalitetnog života (v. <http://www.unesco.org/new/en/santiago/education/education-for-sustainable-development/>).

U procesu promovisanja koncepta održivog obrazovanja²³ nastavnici i profesori treba da budu spremni da preuzmu ulogu oblikovatelja mentaliteta mladih i to kroz razvoj refleksivnog kritičkog mišljenja, socijalnog učenja, emocionalne i ekološke inteligencije. To bi značilo da je za razvoj i primenu strategije obrazovanja za održivi razvoj važna lična zainteresovanost i individualna posvećenost samih profesora za ovu problematiku (v. Palmer and Neal, 1994). Kako veliki broj dece i mladih živi u gradovima, njihova mogućnost da dožive prirodno okruženje je ograničena, što je bitan faktor u kreiranju odnosa prema okruženju, drugim živim bićima i resursima. To pokazuje istraživanje koje je sproveo Džoj Palmer (Joy Palmer) 1992. godine na uzorku od 232 ispitanika (v. Palmer 1992). U ovom istraživanju ispitanici su bili ljudi koji se bave promocijom zaštite životne sredine i entuzijasti (*environmental educators*) od kojih je traženo da daju autobiografske izjave o svojim iskustvima i formativnim uticajima na formiranje pozitivnog odnosa prema okruženju. Faktor koji je najviše uticao na formiranje ekološke svesti i pozitivni odnos prema okruženju su *outdoor* aktivnosti (boravak u prirodi sa roditeljima, aktivnosti u prirodi,

²³ Neki od mislilaca osamnaestog i devetnaestog veka, kao što su Gete, Ruso, Humbolt, Hekel, Džui, Montessori, doprineli su razvoju misli o okruženju, ali i praktičnom radu (v. Palmer, 1998).. Ipak, jedan od prvih naučnika koji je uvideo važnost stvaranja veze između obrazovanja i okruženja je bio Ser Patrik Gidis (Sir Patric Geddes (1854-1932), biolog, sociolog, urbani planer, koji je isticao odlazak u prirodu kao važan segment aktivnog učenja, a samo obrazovanje kao glavnog katalizatora društvene promene. Jedini način da se nešto nauči za Gidisa je kroz praktičan rad, odnosno kroz spajanje emocija i fizičke aktivnosti sa znanjem koje možemo dobiti iz knjiga (*learning by doing*).

boravak u divljini). Pored odlaska u prirodu, veoma važan faktor su stavovi rođaka i prijatelja, i predmeti u školi (primarno, sekundarno i tercijarno obrazovanje) koji su bili tako strukturisani da kod dece i mladih stvaraju svest o prirodi i postojanju mnogobrojnih socijalnih i environmentalnih problema. Obrazovni sistem u tom slučaju je mesto sticanja iskustava i proizvodnje pozitivnih emocija vezanih za okruženje i našu ulogu u njemu i to kroz proces prenošenja znanja iz oblasti ekonomije, sociologije, ekologije, geografije, istorije u jednom interdisciplinarnom ključu.

Pojam "*environmental education*" pominje se prvi put u Parizu 1948. godine na sastanku Internacionalne unije za očuvanje prirode i prirodnih resursa (*International Union for Conservation of Nature and Natural Resources*), ali počinje da se intenzivno razvija kao polje istraživanja uporedo sa naučnim debatama o tome kako da se sačuva okruženje, a nastavi ekonomski rast. Veoma važna godina za razvoj koncepta ekološkog obrazovanja je 1975. kada je formiran program u okviru UN (*United Nations Environment Programme (UNEP)*) koji zajedno sa Uneskom čini *UNESCO/UNEP International Environmental Education Programme*. Iste godine (1975) u Beogradu je održana radionica (*International Workshop on Environmental Education*) i sastanak (*The Belgrade Charter—A Global Framework for Environmental Education*) o ekološkom obrazovanju. Glavni ciljevi ovog sastanka su bili podizanje svesti o ekonomskoj, političkoj, društvenoj, političkoj i ekološkoj međuzavisnosti urbanih i ruralnih oblasti, davanje mogućnosti svakoj individui da se obrazuje i usvoji vrednosti, stavove, veštine koje su potrebne da bi se zaštitilo i unapredilo okruženje, stvaranje novih obrazaca ponašanja individua, grupa i društva kao celine u cilju zaštite okruženja u kom živimo i razvoj osećaja odgovornosti kod građana u cilju aktivnog rešavanja problema okruženja (*The Belgrade Charter—A Global Framework for Environmental Education* 1975; Palmer, 1998: 7-8). Neki od ključnih principa ekološkog obrazovanja koji su promovisani na toj radionici su povezivanje čoveka sa njegovom prirodnom i društvenom sredinom; učenje tokom celog života o tome kako se okruženje može unaprediti i sačuvati; ekološko obrazovanje mora biti interdisciplinarno i podsticati aktivizam; treba promovisati globalni pristup, ali voditi računa o regionalnim razlikama prilikom kreiranja strategija za ekološko obrazovanje; ekološko obrazovanje treba da promoviše vrednost i nužnost saradnje na lokalnom, nacionalnom i internacionalnom planu u cilju rešavanja problema okruženja (v. *The Belgrade Charter—A Global Framework for Environmental Education* 1975).

1992. godine na samitu UN o planeti Zemlji, održanom u Rio de Žaneiru formulisana je koncept održivog razvoja čiji su osnovni postulati izneti u publikaciji *Agenda 21* (v. *Agenda 21*, 1992;). U čak devet (*Agenda 21*, *NGO Alternative Treaties*, *Agenda Ya Wananchi*, *ASCEND 21*, *Caring for the Earth*, *Women's Action Agenda 21*, *Youth Action Guide*, *Voice of the Eagle*, *Changing Course*) od jedanaest veoma važnih agendi koje se bave različitim aspektima održivog razvoja, obrazovanje zauzima značajnu poziciju (v. MacDonald, 1998: 31-33). MacDonald ističe da je najveći problem u podsticanju održivog razvoja i ekološkog pogleda na svet bilo ne odsustvo dokumenata i programa za održivi razvoj, nego njihova nedovoljna realizacija, posebno u domenu obrazovanja za održivi razvoj koje kao strategija nije dobilo politički i ekonomski prioritet na nacionalnom i internacionalnom nivou (MacDonald, 1998: 33).

2. OBRAZOVANJE ZA ODRŽIVI RAZVOJ U SRBIJI

Imajući u vidu da je još 1975. godine u Beogradu vođena diskusija o ekološkom obrazovanju (v. *The Belgrade Charter—A Global Framework for Environmental Education* 1975) veoma je interesantno da je sa razvojem *Nacionalne strategije održivog razvoja* u Srbiji krenulo tek 2005. godine (*Nacionalna strategija održivog razvoja*, 2008), dok se sama primena strategije odvija veoma sporo usled nedostatka finansijskih sredstava, nedovoljne medijske posvećenosti problemima okruženja, čestom prikrivanju problema koji se tiču životne sredine i nedovoljnoj obaveštenosti stanovništva o mogućnostima i benefitima zaštite životne sredine, recikliranju i individualnom aktivizmu.

Održivi razvoj predstavlja glavnu strategiju za unapređenje kvaliteta života i rada svih građana Republike Srbije. Imajući u vidu činjenicu da Srbija predstavlja zemlju u razvoju koja nema finansijskih mogućnosti za brzo, efikasno i sistematsko implementiranje svih aspekata strategije za održivi razvoj, jasno je da domen obrazovanja predstavlja veoma važan faktor u daljem podsticanju koncepta održivog razvoja. Tome prvenstveno doprinose niski troškovi transformisanja obrazovnih planova i programa, edukacije nastavnog kadra i organizovanja radionica i akcija čiji je glavni cilj povećanje svesti građana o problemima zaštite životne sredine, racionalne upotrebe resursa, rodne ravnopravnosti, pravde i demokratskog odlučivanja, a sve u cilju postizanja tri stuba *Nacionalne strategije održivog razvoja* Republike Srbije i to: održivi razvoj ekonomije, privrede i tehnologije, održivi razvoj društva na bazi socijalne ravnoteže i zaštita životne sredine uz racionalno raspolaganje (v. *Nacionalna strategija održivog razvoja*, 2008).

Prednost u procesu implementacije principa Nacionalne strategije održivog razvoja je činjenica da ona predstavlja savremenu strategiju koja ne odstupa od lokalnog i tradicionalnog znanja autohtonog stanovništva u Srbiji. U tradicionalnoj seoskoj kulturi i načinu života opstaje i dalje jedan racionalan odnos prema korišćenju prirodnih resursa i zaštiti životne, prirodne i društvene sredine kao veoma značajnoj pretpostavci održivog razvoja. Iskustveno znanje autohtonog stanovništva i zavisnost od prirodnih uslova stvorilo je kod njih razvijenu ekološku svest koja se neformalnim putem prenosi na potonje generacije da treba sačuvati prirodu i živeti u harmoniji sa prirodnim uslovima kao neophodnoj pretpostavci zdravog života. Kao posledica ovoga u gradskoj sredini život u

harmoniji sa prirodom postaje životna potreba i životni cilj kvalitetnog načina života. Njutnovsko-kartezijanski odnos prema prirodi koji je karakterisao početak razvoja kapitalističkog društva postepeno se zamenjuje trendom ekokonzumerizma, veganizma, organske proizvodnje kao novog globalnog trenda. Tradicionalno i moderno se spaja u procesima proizvodnje biljnih kultura i životinjskih vrsta, kao i u procesu ekogradnje. Razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija i njihova primena u poljoprivredi omogućili su Srbiji pristup evropskim fondovima i stvaranje instituta za napredna istraživanja u oblasti poljoprivrede i tehničko-tehnološkog razvoja (npr. Biosens institut, Novi Sad) koji predstavljaju osnovu za dalji napredak i širu primenu principa održivog razvoja.

Deluje ohrabrujuće da postoje vrednosni preduslovi za primenu strategije, u odnosu na odsustvo angažmana same vlade u procesu pripreme terena za primenu strategije i naravno u procesu same primene. Čini se da su problemi zaštite životne sredine, ravnopravnosti, razvoja sa pogledom u budućnost marginalizovani i da postoji samo prividni aktivizam bez pozitivnih posledica. Ako prihvatimo da je tačna Gidensova (Antony Giddens) izjava da su savremene demokratske države postale previše velike da bi se bavile malim, lokalnim i regionalnim problemima, a previše male da bi se bavile globalnim problemima – jedini način da podstaknemo ekološko osvešćivanje i održivi razvoj je ulaganje u ekološko obrazovanje.

Podsticanje na delanje i upoznavanje svih generacija, kroz formalno, neformalno i vanškolsko učenje, sa elementima strategije za održivi razvoj jedan je od ključnih faktora budućeg razvoja Republike Srbije. Najefikasniji instrumenti internalizacije principa obrazovanja za održivi razvoj su edukacija odraslog stanovništva putem seminara i organizovanja stručnih službi koje služe kao ustanove koje pružaju informacije od značaja za lokalno stanovništvo u procesu obavljanja njihove delatnosti na principima održivog razvoja i podizanja kvaliteta i racionalizacije proizvodne delatnosti. Obezbeđivanje potrebnih znanja i informacija zahteva celovito saznanje o ekonomskom, društvenom, političkom, kulturnom i ekološkom stanju u Republici Srbiji na svim nivoima – na lokalnom i na globalnom nivou. U cilju razvoja kompetencija edukatora potrebno je obezbediti sredstva za zamenu zastarelih tehnologija zelenim tehnologijama koje omogućuju primenu i realizaciju principa održivog razvoja. Kao i veću i stalnu zainteresovanost državnog aparata za primenu principa održivog razvoja, kao i kontrole njihove praktične realizacije na svim nivoima. U *Nacionalnoj strategiji održivog razvoja RS (Nacionalna strategija održivog razvoja, 2008)* daje se vizija održivog razvoja Srbije u 2017. godini prema kojoj bi Republika Srbija trebala sada da bude „institucionalno i ekonomski razvijena država sa adekvatnom infrastrukturom, kompatibilna sa standardima EU, sa privredom zasnovanom na znanju, efikasno korišćenim prirodnim i stvorenim resursima, većom efikasnošću i produktivnošću, bogata obrazovanim ljudima, sa očuvanom životnom sredinom, istorijskim i kulturnim nasleđem, država u kojoj postoji partnerstvo javnog, privatnog i civilnog sektora i koja pruža jednake mogućnosti za sve građane.“ (*Nacionalna strategija održivog razvoja, 2008: 13-14*). Iz perspektive 2018. godine zapažamo da Srbija nije i dalje razvijena zemlja, ali da je u pogledu ekonomskog razvoja napredovala u odnosu na 2008. godinu kada je publikacija objavljena. Prema podacima Statističkog zavoda Srbije bruto domaći proizvod (BDP) (izražen u milionima dinara) Srbije u 2008. godini po kvartalima je iznosio – (I) 766,829.6, (II) 821,731.0, (III) 851,212.9, (IV) 877,846.3, dok je u 2018. godini po kvartalima iznosio – (I) 870,065.4, (II) 926,155.7, (III) 954,985.7. Povećanje BDP-a nije veliko, ali ohrabruje da se Srbija nalazi na putu sporog, ali i dalje ekonomskog razvoja. U pogledu očuvanja životne sredine, Srbija je radila na implementiranju koncepta ekološkog obrazovanja za održivi razvoj. U okviru formalnog obrazovnog sistema, na nivou srednjoškolskog obrazovanja, postignuto je unapređenje programa sociopedagoško-psiholoških predmeta uvođenjem novih izbornih predmeta kao npr. obrazovanje za održivi razvoj, primenjene nauke, jezik, mediji i kultura, pojedinac, grupa i društvo. Na nivou visokoškolskog obrazovanja, posebno u okviru nematičnih fakulteta, postojanje socioloških i ekonomskih predmeta je od posebnog značaja. Tako Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu u okviru svojih studijskih programa ima predmete Socijalna ekologija, Sociologija kulture, Sociologija rada, Sociologija i ekonomija građane sredine, Sociologija tehnike, Ekonomija regionalnog razvoja koji su konstruisani tako da ukažu na socioekonomske probleme sa kojima se suočava savremeno društvo i podstaknu kreativno i kritičko mišljenje kod studenata, kao i razvoj ekološke svesti. Ovo je jedan od primera dobre prakse u promociji održivog razvoja u Srbiji.

Akcije u skladu sa strategijom održivog razvoja nisu retkost u Srbiji. U 2018. godini sprovedeno je niz akcija koje su imale za cilj održavanje javnih zelenih površina i prostora (čišćenje novosadske plaže Oficirac, čišćenje Petrovaradinske tvrđave), kao i promovisanje upotrebe bicikla kao prevoznog sredstva (Kritična masa u Novom Sadu). Pored toga na svim televizijama sa nacionalnom frekvencijom vodi se sistematska i svakodnevna kampanja u cilju buđenja svesti kod građana o značaju zaštite životne sredine kao pretpostavke kvalitetnijeg načina života kako na lokalnom tako i na globalnom nivou, pri čemu se svi građani pozivaju da obaveste nadležne organe o postojanju divljih deponija i zagađenja životne sredine u svojoj lokalnoj životnoj sredini. 2018. godine u Republici Srbiji pokrenuta je akcija naplate plastičnih kesa u hipermarketima i radnjama, koja je nakon samo nekoliko meseci dala dobre rezultate. Već nekoliko godina firma H&M u Srbiji promovise recikliranje stare garderobe u cilju zaštite životne sredine. 2018. godine u Srbiji je pokrenuta akcija zabrane izgradnje malih hidroelektrana na Staroj Planini zbog uništavanja biodiverziteta i promene toka reka koja je pokrenula građane na aktivizam, ali bez uspeha, jer su nadležna ministarstva izdala dozvole za gradnju mini hidroelektrana. Institucionalna nerazvijenost i birokratska neorganizovanost, stranačko zapošljavanje nekompetentnih ljudi, privreda zasnovana na "burazerskim" odnosima otežavaju razvoj zemlje i primenu strategije za održivi razvoj. Lični interesi idu ispred opštedruštvenih interesa. Važno je istaći da su najefikasnije one inicijative koje su obuhvatale edukaciju i animaciju javnog mnjenja o značaju

i negativnim posledicama nepoštovanja principa održivog razvoja koje mogu da imaju fatalne posledice po život svih ljudi. Ako ekološko obrazovanje predstavlja osnovu za održivi razvoj, nastavnici i profesori moraju dobro da poznaju ekološke koncepte i da poseduju široko znanje o ekološkim problemima u cilju stvaranja ekološke senzitivnosti kod osoba kojima prenose znanje. Silabusi na osnovu kojih se drže predavanja moraju da u sadržajnom pogledu budu tako formulisani da pružaju objektivno i široko znanje koje se može primeniti. Ekološko obrazovanje ne znači samo posedovanje znanja o ekologiji i ekološkim problemima, nego treba građanima da pruži informacije o njihovim pravima i akcijama koje mogu da pokrenu u cilju postizanja ciljeva u skladu sa strategijom održivog razvoja (v. Palmer, 1998: 106). Važan preduslov za uspešnost ekološkog obrazovanja je lična zainteresovanost samih predavača za rešavanje problema okruženja.

3. ZAKLJUČAK

Uspešnost ekološkog obrazovanja uslovljena je mnogobrojnim faktorima institucionalne, organizacione, ekonomske, psihološke, socijalne prirode. Bez obzira da li govorimo o obrazovanju za održivi razvoj ili ekološkom obrazovanju (Palmer and Neal, 1994; Palmer, 1998) mislimo o obrazovanju za okruženje (Jickling, 1997), a ne o obrazovanju o okruženju ili obrazovanju u ili kroz okruženje. Obrazovanje za okruženje podrazumeva da obrazovanje posmatramo kao proces u kom su učesnici - nastavno osoblje i učenici/studenti - a sam sadržaj obrazovnog procesa fluidan. U procesu obrazovanja za okruženje cilj postaje razviti kritičko mišljenje, razumeti ideologije koje stoje u osnovi odnosa čovek-okruženje, dovesti u pitanje dominantne paradigme i ispitivati njihovu ideološku i materijalnu osnovu, analizirati odnose moći u društvu i čiji se interesi zadovoljavaju kroz neke strategije i aktivnosti, razvijati političku pismenost kod građana, fokusirati se na konkretne probleme i njihova rešenja i razvijati kolektivnu svest o važnosti kooperativne delatnosti u cilju rešavanju socijalnih problema i problema okruženja (Jickling and Spork, 1996, navedeno prema Huckle, 1983; Pepper, 1987; Greenall Gough, 1987; Fien, 1993, navedeno prema Palmer, 1998). Izazov implementaciji principa održivog razvoja u Republici Srbiji predstavlja nedovoljna tehnička i institucionalna opremljenost društvene zajednice za realizaciju konkretnih programa zaštite životne sredine, kao i nedovoljna kontrola institucija u realizaciji postojećih programa. Potrebna je veća kontrola državnih institucija i drastično kažnjavanje za one koji ne poštuju institucionalne norme i principe u realizaciji održivog razvoja. Obrazovanje za okruženje ili ekološko obrazovanje u tom slučaju predstavlja trenutno najefikasniju, najjeftiniju dugoročnu strategiju koju Srbija može da primeni u procesu održivog razvoja.

4. LITERATURA

- [1] Education for sustainable development. 01. Januar 2019. <<http://www.unesco.org/new/en/santiago/education/education-for-sustainable-development/>>
- [2] Buckles, J. (2018). *Education, Sustainability and Ecological Social Imaginary*. Cham, Palgrave Macmillan.
- [3] Palmer, A. J. and P. Neal (1994). *The Handbook of Environmental Education*. London: Routledge.
- [4] Palmer, A. J. (1992) *Blueprints, Environmental Education Key Stage 1 and Key Stage 2*, Cheltenham: Stanley Thornes.
- [5] Patric Geddes. 03. Januar 2019. <<https://www.nls.uk/learning-zone/politics-and-society/patrick-geddes>>
- [6] Palmer, A. J. (1998). *Environmental Education in XXI Century: Theory, Practice, Progress and Promise*. New York: Taylor & Francis.
- [7] *Agenda 21* (1992). <<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>>
- [8] MacDonald, M. (1998). *Agendas for Sustainability. Environment and development into twenty-first century*. London: Routledge.
- [9] *The Belgrade Charter—A Global Framework for Environmental Education* (1975) <https://www.activeremedy.org/wp-content/uploads/2014/10/unesco_1975_the_belgrade_charter.pdf>
- [10] *Nacionalna strategija održivog razvoja* (2008). <<http://indikator.sepa.gov.rs/slike/pdf/o-indikatorima/nacionalna-strategija-odrzivog-razvoja-srbije>>
- [11] Jickling, B. (1997). *If environmental education is to make sense for teachers, we have better rethink how we define it!*. Canadian Journal of Environmental Education 2: 86-103.